Het leugenlabyrint

Paul Binnerts

2021 Prometheus Amsterdam

Voor mijn ouders

© 2021 Paul Binnerts
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Foto omslag Nationaal archief / Collectie Spaarnestad / J. van Rhijn
Foto auteur Bert Nienhuis
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4725 9

Vroeger had mijn vader een zwaar zilver glanzend metalen kistje, langwerpig, met scherpe randen en een slot – hij bewaarde daar dingen van waarde in. Een van die dingen was een verfrommelde Jodenster, die mijn moeder op haar kleding had gedragen. Als ik er op achttienjarige leeftijd naar vraag, blijkt het lapje stof verdwenen te zijn. 'Nooit gehad,' liegt mijn vader ijskoud. Hij doet er het zwijgen toe, zoals hij zich over alles wat er was gebeurd in zwijgen hult – je hebt herinneringen, en je hebt vergeten herinneringen, of verdrongen herinneringen, die te pijnlijk zijn om aan herinnerd te worden.

Lang nadat mijn vader was gestorven krijg ik van mijn broer een groene map uit diens nalatenschap. De map bevat documenten met betrekking tot de oorlog: krantenknipsels, officiële brieven van verschillende instanties, telegrammen, formulieren, kwitanties, handgeschreven kladblokbriefjes en kattebelletjes. Ze roepen beelden op van gebeurtenissen uit die tijd: onuitwisbare beelden, van onderschriften voorzien door al of niet aangedikte verhalen, anekdotes, en vage onbevestigde geruchten. Ze doken telkens hardnekkig op, mijn hele leven lang.
Ik vraag mijn broer naar het kistje. 'Nooit gehad,' zegt hij. Hém geloof ik. Even koester ik de ijdele hoop in de map de verfrommelde davidster aan te treffen in een doorzichtig zakje van cellofaanpapier. Wat ik met het lapje wilde weet ik niet. Het in mijn handen houden, in de wetenschap dat mijn moeder het in haar handen had gehouden toen ze het op haar kleren naaide? Eraan ruiken? Haar nabijheid voelen?

1

Zelfs zonder zijspan is de motorfiets mooier dan hij zich had voorgesteld. Voor de blinde muur van Smidts Motorenhandel staat hij te pronken, schitterend in het zonlicht, onwerkelijk in de verlaten straat. Langzaam, eerbiedig bijna, komt Bert naderbij, alsof hij op audiëntie wordt ontvangen. Voorzichtig legt hij zijn hand op de warme benzinetank, hij kromt en strekt zijn vingers zonder greep te krijgen op het gladde metaal. Niemand heeft zo'n motorfiets, in de hele stad niet! Van zoiets kun je jaren dromen, en opeens staat hij voor je neus. Zo'n knetterend scharminkel van een tweetakter had hij al eerder kunnen aanschaffen, met één cilinder en te dunne banden. Hij heeft er een paar keer op gereden, een DKW, maar hij vond het niks, en gevaarlijk ook. Nee, hij had liever gewacht tot hij zich een échte motor kon veroorloven: een robuuste viertakter met twee cilinders en een diep grommend geluid waar de mensen van zouden opschrikken als je met opengedraaid gas door de straat denderde. Bert geeft een tikje op de benzinetank, als een ruiter die zijn paard met de vlakke hand liefkozend in de nek klopt: een Zündapp 600 KS, het ovale geelbruine merkteken in de vorm van een wapenschild op beide flanken. Van hem! Dat zijspan komt later wel; aan die kant hangt nu een zware leren tas.

Hij doet een paar stappen terug om de motorfiets nog eens in z'n geheel in zich op te nemen. Zo meteen zal hij plaatsnemen op het diepliggende zadel – 'opstijgen' heet dat in het jargon. Het tweede zadel, dat hij op het achterwiel heeft laten monteren, steekt erboven uit. Om de 600cc-paardenkrachten in bedwang te houden zal hij de benzinetank stevig tussen zijn dijen klemmen. Hij ziet Lien voor zich en wapperende zomerjurken, en korenvelden die nu binnen zijn bereik liggen. Zijn ogen dwalen over het stuur met zijn handremmen, de gashendel rechts en de handschakeling links, een mooie ronde koplamp met profielglas, de snelheidsmeter. Ergens moet

ook een elektrische startknop zitten, een nieuwigheid. Anders was er altijd nog de kickstarter. Alles aan de motorfiets glimt en blinkt: de nikkelen spaken van de wielen, de cilinders, de uitlaatpijp, de voetschakeling. De kleur van het plaatwerk is donkergroen – glanzende lak, dat leek hem chic. Daarom heeft de levering een paar maanden op zich laten wachten, want de standaardkleuren zijn grijs en zwart.

Bert zelf glimt ook een beetje, hij moet het zweet met de rug van zijn hand van zijn voorhoofd vegen. Van de leren jas die hij speciaal voor bij de motor heeft aangeschaft krijg je het warm. De jas is eigenlijk veel te wijd voor hem, en te lang, maar als hij straks eenmaal op die motor zit, valt dat niemand meer op. Met zo'n jas maak je indruk. Vroeger, als jongen, had hij politieagent willen worden, of in elk geval iets met een uniform: gezag uitstralen, respect afdwingen. Maar bij de keuring speelde zijn geringe lengte hem parten, en dat hij niet breedgeschouderd was, zoals de meeste jongens van het platteland die op de politieschool werden toegelaten. Hij had ook geen harde handen met eelt erop. Die frustratie kan hij nu van zich afschudden. Een leren jas is weliswaar geen uniform, maar je bereikt er hetzelfde effect mee: in de tram op weg hierheen had hij zich verbeeld dat de mensen met ontzag naar hem keken.

Smidt is aan komen lopen, een grove man in een slordig pak. Of alles naar wens is? Bert knikt, zoekend naar het juiste woord. Met: 'Een geweldige... machine' doet hij zich voor als kenner. 'Onverwoestbaar,' Smidt geeft een schop tegen het achterwiel – ruwe genegenheid als van een veeverkoper. 'Als het moet 125 kilometer per uur.' Honderdvijfentwintig kilometer per uur! Geen wonder dat het Duitse leger ze gebruikt – dat heeft Bert in de brochure gelezen. 'En zwaar, de zwaarste in zijn klasse, en toch niet moeilijk te bedienen, zelfs niet voor iemand van uw postuur...' Smidt herstelt zich snel: '...maar meneer heeft beslist ervaring.' Bert heeft geen enkele ervaring, hoewel dat niet helemaal waar is: hij heeft geoefend op de motorfiets van zijn vriend Menno, en hij heeft zijn rijbewijs zonder moeite gehaald, alleen niet op zo'n zware motor. 'Als u er maar niet mee omvalt. Dat willen we niet op ons geweten hebben.' Zwijgend lopen ze naar het kantoortje achter in de donkere garage, waar twee

monteurs aan een motorfiets sleutelen die aan lussen aan het plafond hangt. Paarsgroene olie druipt uit het motorblok in een metalen bak op de grond. Een Triumph, registreert Bert in het voorbijgaan. Engels.

Bert betaalt contant: 1275 gulden voor de motor met toebehoren, inclusief nikkelen sierspaken, overspuiten en de zijtas. Hij haalt zijn portefeuille tevoorschijn en zorgt ervoor dat Smidt goed kan zien dat de dertien honderdguldenbiljetten slechts een klein deel uitmaken van het kapitaal dat hij op zak heeft. De vijfentwintig gulden wisselgeld die Smidt hem wil teruggeven zijn met een gulle armzwaai 'voor de jongens'. Als er straks iets gerepareerd moet worden, wil hij op hen kunnen rekenen.

Smidt overhandigt hem de koopakte, de garantie, de verzekeringspapieren. Handleiding en werking van de 'machine' en onderhoudsvoorschriften zijn in het Duits gesteld – geen bezwaar, dat heeft hij op school geleerd. Bert neemt de tijd om de papieren te bestuderen, steekt er een sigaret bij op. De vulpen die hij uit zijn binnenzak klikt – ook net nieuw, een elegante zwarte Pelikan met groene streepjes langs de dop – schroeft hij bedachtzaam open om te tekenen: Albert Meijer van Leer, Den Haag, 9 mei 1940. In tweevoud, één voor hem, één voor Smidt. Tevreden leunt hij achterover en blaast een wolk blauwe rook in Smidts rood aangelopen gezicht. Die staat op van achter zijn stalen bureau, om met een onhandig plechtig gebaar Bert de sleutels te overhandigen, en een dunne leren aktetas als cadeau erbij, voor de papieren. De aktetas is voorzien van een lange riem, die hij om zijn schouders kan slaan. Snel loopt Bert door de donkere werkplaats met zijn bedwelmende geur van benzine en motorolie naar buiten, het felle zonlicht in. Het ruikt er naar mest. Mest, midden in de stad!

Voor hij 'opstijgt', wijst Smidt hem de elektrische ontsteking – als hij er maar voor zorgt dat de motor in z'n vrij staat bij het starten, en nooit op de standaard, zoals nu, met het voorwiel vrij zwevend in de lucht. Het valt nog helemaal niet mee om de motor van de standaard af te drukken; plotseling is het een log, onhandelbaar monster. Smidt kijkt toe met een spottende grijns, handen in zijn zakken.

Bert overlegt even hoe hij het best kan opstijgen: een royale beenzwaai eroverheen, zoals je op de fiets stapt, wordt verhinderd door het tweede zadel achterop. Hij moet zijn rechterbeen over het zadel heen uitstrekken, maar door deze beweging dreigt het volle gewicht van de motor tegen hem aan te vallen, waardoor hij uit balans raakt. Is de motor dan toch een graadje te zwaar voor hem, zoals Smidt had geïnsinueerd? Bij de tweede poging lukt het. Het is een handigheidje dat hij gauw onder de knie zal hebben: de motor met beide handen aan het stuur licht naar de andere kant laten overhellen, het wiel naar rechts zwenken, even op één been staan als een danser, het andere been over het zadel uitstrekken, en hij zit. Met twee voeten op de grond, de benzinetank tussen zijn dijen, vindt hij zijn evenwicht. Met zijn linkervoet controleert hij of de versnelling in z'n vrij staat. Smidt knikt goedkeurend.

Bert steekt de sleutel in het ontgrendelingsslot midden op het stuur en drukt op de startknop – de motor springt onmiddellijk aan: een zacht gegrom als van een waakhond voordat hij gevaarlijk wordt. Langzaam draait hij de gashendel open – en daar is het, het aanzwellende gebrul, waarop hij gehoopt had. Een golf van opwinding trekt door zijn buik. Langzaam laat hij het weer uitsterven tot de motor zacht pruttelend vanzelf afslaat. Stilte. Opeens is hij ongeduldig. Hij wipt op en neer op het zadel, hij wil wegrijden, wég, waar wacht hij nog op? Bijna achteloos geeft hij de kickstarter een trap. Smidt geeft hem een hand: 'Een uitstekende aankoop, meneer Van Leer. Volgende week even terugkomen om de carburateur bij te stellen. Veel succes.' Bert lacht, zijn hoofd in zijn nek: vanaf nu gaat alles in de vierde versnelling: zijn leven, zijn zaken, zijn liefde, alles.

En dan: *krak-klik*, het gegrom van de motor. Versnelling langzaam laten opkomen en tegelijkertijd gas geven, niet te veel ineens. Zonder haperen komt de motor in beweging. Daar is hij nog het meest beducht voor geweest: dat de motor zou afslaan bij het eerste wegrijden. Eerst zwabbert het voorwiel een beetje – hij heeft al zijn kracht nodig om de machine in het gareel te krijgen – maar in de tweede versnelling wordt de motor steeds handelbaarder. Halverwege de straat, bij het plein, zit hij al rechtop. Hij rijdt een rondje en steekt overmoedig een hand op naar Smidt, die hem nakijkt, maar niet terugzwaait. Schakelen gaat soepel: gas terug, *krak-klik*, gas

open. Bij de hoek mindert hij vaart voor zijn eerste echte bocht, gas terug, *krak-klik*. Het stuur heeft weinig duwkracht nodig, het gaat vanzelf, gas open. Hij kijkt niet meer achterom.

De straat voor hem is lang en kaarsrecht, met maar weinig verkeer om drie uur 's middags: een paar auto's, fietsers, hier en daar een voetganger, een vrouw die haar hond uitlaat – hij zou z'n gang kunnen gaan en flink gas kunnen geven, maar hij bedwingt zich. Toch kijken de mensen naar hem om – nu al een bezienswaardigheid, met zijn wapperende jaspanden langs het spatbord. Een toeterende auto wil erlangs; hij moet eraan wennen dat hij nu deel uitmaakt van het echte verkeer. Voorzichtigheidshalve mijdt hij nog de dubbele tramrails die de straat doormidden delen. Een handjevol mensen staat bij de halte op de vluchtheuvel te wachten. Ze draaien hun hoofd naar hem om bij het passeren. Langs de stoep staat een bakfiets met een halfrond zeil over de laadbak, als een ouderwetse huifkar, zo een die hij zelf ook vaker heeft gebruikt voor kleinere transporten. Tegenwoordig doet Menno dat voor hem, soms met een bestelauto.

Pas buiten de stad, op de Utrechtse Straatweg, geeft hij voluit gas, tot de snelheidsmeter trillend boven de 100 km/u aanwijst. Verder durft hij niet te gaan. De wind trekt rimpels in zijn wangen, een schreeuw ontsnapt aan zijn keel. Zijn haar vliegt hoog op en zijn ogen beginnen te tranen. Misschien moet hij een stofbril hebben, een helm. Hij kromt zijn rug en verstevigt zijn greep op het stuur. Het ronken van de motor is overgegaan in een hoog gieren. Het gaat zo hard dat hij de oneffenheden in de weg niet meer voelt. De motor heeft al zijn zwaarte verloren.

Eenmaal tot stilstand gekomen staat hij uit te hijgen alsof hij een paar kilometer heeft hardgelopen. Zijn wangen komen langzaam weer in de plooi, uit zijn neus druipt een lange sliert snot, die hij afveegt aan zijn leren mouw. Hij trekt de motor op zijn standaard. De opwinding die bezit had genomen van zijn hele lichaam, zijn hele zenuwstelsel – daar was hij niet op voorbereid. Wat is dat? Vrijheid? Macht? Macht over een machtige machine, waarvan hij zelf nauwelijks begrijpt hoe hij werkt? Doet het er iets toe? Als hij de motor maar kan bedienen, dat is het enige wat telt. Maar die snelheid – allejezus, dat gevoel...!

Ze zouden hem nu eens moeten zien, de jongens die hem vroeger hadden uitgelachen. Waar zouden die nu zijn? Hadden die honderden guldens op zak om er een motorfiets van te kopen, hadden die wel eens een wild beest getemd? Hadden die wel eens gevoeld wat hij zojuist had gevoeld? Waar zijn ze nu, met hun grote bekken, met hun pesterijen? Met hun kleinzielige en achterbakse streken om hem te laten zien dat zij de baas waren? Dat is voorbij. Híj is de baas. Kun je zo'n motor de baas, dan kun je alles de baas, iedereen. Toch, als hij straks zijn straat in zal rijden zal hij zich beheersen en doen alsof het de gewoonste zaak van de wereld is dat hij nu de eigenaar is van een machtige motorfiets. Hij zal aan komen rijden, met een bescheiden zwier de bocht nemen, niet luid en blufferig. Uitrijden, tot stilstand komen, de motor uitzetten, die op zijn standaard tillen, en zonder op of om te kijken met twee treden tegelijk de trap op lopen, zoals hij altijd doet. Hij had Lien niet verteld waar hij vandaag mee zou thuiskomen.

Lien valt hem om de hals, als Bert haar vraagt even uit het raam te kijken. Ze overdekt hem met zoenen, rent naar buiten, rent weer naar boven, om snel een dunne mantel aan te trekken, die ze als verkoopster bij Gerzon voor de halve prijs heeft kunnen kopen, en klimt op het achterzadel. Bert heeft zijn zware leren jas verwisseld voor een kort duffels jekkertje. Zonder acht te slaan op een paar buren die uit hun raam hangen en hen verbaasd nakijken, rijden ze weg. Lien houdt hem stevig vast, met beide armen om zijn middel. De straat uit, de buurt uit, de stad uit, langs de molen, de spoorweg over, op smalle weggetjes dwars door de weilanden, die van alles beloven, bleekpaarse pinksterbloemen in het hoge gras in de berm. En daarna gorgelen ze behaaglijk langs de Vliet in de richting van Leidschendam – op het militaire vliegveld aan de overkant zien ze twee vliegtuigen vlak achter elkaar landen. Bij een inham stopt Bert om Lien alles aan te wijzen: de carburateur, de bougies, het gas, de remmen. Ook al begrijpt ze er weinig van, ze is opgetogen: 'O, Bertje, Bertje, ben je blij?' Ja, hij is blij. Trots. Gelukkig. Lien heeft haar jas uitgedaan, hij is zijwaarts op het zadel gaan zitten. Stralend kijken ze elkaar aan, alsof hun hele toekomst in die motor ligt.

Vroeg in de avond rijdt Bert nog een keer weg. Naar een klant; dat kan niet wachten. Onderweg kan hij de verleiding niet weerstaan om eerst even een ommetje te maken door de Scheveningse Bosjes, om nog eens flink gas te kunnen geven op de bochtige verlaten wegen. Euforisch komt hij aan bij het statige huis aan de Groot Hertoginnelaan, waar hij de inboedel moet bekijken, zoals hij dat de laatste tijd zo vaak heeft gedaan. Hij trekt zijn gezicht in de plooi voor de begroeting met meneer en mevrouw Goedeman en een eerste vluchtige rondgang – drie verdiepingen met ruime kamers, en een zolder vol met afgedankte spullen. Later, bij daglicht, zal een grondige inspectie van de inventaris volgen – wat in de opslag moet en wat verkocht kan worden. Het echtpaar loopt zenuwachtig achter hem aan. Is Bert wel de juiste persoon om hun bezittingen aan toe te vertrouwen? Tenslotte laten ze hun hele leven hier achter. Er zit veel kostbaars bij, dat ziet hij meteen: meubels, tapijten, serviesgoed, wat donkere schilderijen – antiek, oud spul in elk geval. Hij kijkt ernaar met een professionele, bijna onverschillige blik, een hoofdknikje links en rechts dat van alles kan betekenen: waardering, of dat hij in gedachten de inventaris opmaakt. Hij is er niet zeker van of het hun om de waarde gaat of om zo snel mogelijk weg te kunnen 'in deze onzekere tijden', zoals de man van het echtpaar steeds zegt. Bert laat zijn kaartje achter, dat hij onlangs heeft laten drukken, een teken van zijn nieuwe status: ALBERT MEIJER VAN LEER – TRANSACTIES EN TRANSPORTEN. Geen telefoon. Die wordt binnenkort aangesloten, verzekert hij. Hij komt gauw weer langs. 'Morgen? Er is haast bij.' Bert kan niets met zekerheid beloven, hij zal zijn best doen.

Hij drukt de Zündapp, die hij op de oprijlaan naast het huis had geparkeerd, van zijn standaard en laat de motor triomfantelijk brullen. Nu gaat hij met Lien champagne drinken. Fles en glazen haalt hij uit een inboedel die hij voor een andere klant heeft opgeslagen in zijn nabijgelegen pakhuis. Die klant is nu in Amerika en zal het nooit merken. Er zijn de laatste tijd veel mensen vertrokken. 'Naar veiliger oorden', zoals ze het noemen. Bert heeft er niets op tegen: hij verdient er een goede boterham aan. Fles en glazen stopt hij, netjes in krantenpapier gewikkeld, in de leren tas die aan de motor hangt. De glazen zal hij morgen terugbrengen.

In 1979 had ik een zwart notitieboekje aangeschaft, met een harde gemarmerde kaft. Daar schreef ik alles in op wat me zoal te binnen viel: losse gedachten en observaties; ideeën voor te schrijven toneelstukken, verhalen, romans; gedachten over toneelspelen. Nog steeds neem ik het boekje overal mee naartoe, het is mijn kostbaarste bezit. Voor elke inval staat een *bullet point*, met eronder een datum. Het boekje is bijna vol, de kaft vertoont slijtageplekken. Het etiketje met de prijs – 4,60 gulden – zit er nog op.

De eerste notitie dateert van 15 juni 1979: 'Het verleden is verloren gegane toekomst.' Dikdoenerij, zou je kunnen zeggen, een waarheid als een koe. Maar toch, het zou zomaar het motto van een boek kunnen zijn. Wiens toekomst ging daar verloren? Waar dacht ik aan?

Een notitie van 16 januari 2005 luidt: 'Een boek over gedroomde herinnering. Alles wat ik me zou willen herinneren, vermengd met wat ik me echt herinner, (en) gebruikmakend van bestaande verhalen (of fragmenten), foto's, anekdotes.' Dit is al beter. De kern van een idee. Het idee hecht zich vast aan dat wat in de groene map verborgen moet zitten. Ik had er een paar maal doorheen gebladerd, maar vond geen aanknopingspunten. Verbanden wist ik niet te leggen.

In 2012 open ik opnieuw de groene map, om er nu eindelijk eens serieus werk van te maken. De meeste documenten zijn voorzien van een datum, en ze zijn naar categorie ingedeeld: afstamming (moeder, vader), strafproces (moeder), 'Arbeitseinsatz' (vader), overlijden (moeder, grootmoeder). Gaandeweg lukt het me min of meer te reconstrueren wat zich in de oorlogsjaren in mijn ouderlijk huis heeft afgespeeld. Ik heb aanvankelijk de hoop dat ik in dit proces dichter bij mijn ouders zal komen, maar het tegendeel gebeurt: ze komen op nog grotere afstand te staan. Volstrekte onbekenden worden het. Hun stemmen herinner ik me niet; zelfs hun foto's, voor zover aanwezig, zeggen me weinig en doen me niets. Hebben ze